

Tanulható-e a demokrácia?¹

A probléma

Átmeneti kort él az ország, melynek legfőbb jelszava, újdonságának vezérszólama a „demokrácia”. Igen jelentős az ország jövőjének alakulását illetően, hogy a felnövekvő nemzedék s akik e nemzedék neveléséért különösen felelősek, tanulók és tanítók, miként vélekednek a demokráciáról, annak elsajátíthatóságáról. Általános trend Európában, hogy a politika iránti érdeklődés alacsony, s ez alól a fiatal generáció sem kivétel.²

A Szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola hallgatóival, továbbá egy gimnáziumi negyedik osztállyal arra a kérdésre kerestük a választ, hogy tanulható, illetve tanítható-e a demokrácia. Készítettünk egy gyorskérdőívet, amelyre mintegy 60 főiskolai hallgató és 30 gimnazista válaszolt.³ A válaszadókból három nagy csoportot képeztünk: gimnazisták, elsősök és a többiek. Az elsősöket szemnáriumi foglalkozás keretében kértük meg a kitöltésre, a többieket részben a helyi önkormányzat segítségével, részben a folyosókon „vadászva”. Ezen túl szemnáriumiainkon is tapasztaltunk véleményeket, melyeket figyelembe vettünk a hipotézis és a kérdőív összeállításánál.

Feltételezésünk az volt, hogy hallgatóinkban a demokráciáról homályos, mitizált, inkább a klasszikus, mint a modern paradigmának megfelelő kép él. Sokkal inkább belső morális értékeik társadalmi szintre való kivetítésén alapul, semmint konkrét ismereteken. Többek között ebből is következik, hogy elvárásaik a demokratikus politikai rendszerrel szemben túlságosan nagyok, sokszor illuzórikusak. Nincsenek tisztában azzal, hogy a demokratikus hatalomgyakorlás pusztán egy a történelem során kialakult „technikák” sorában, mely számtalan buktatóval járható és vitatott megoldásai is vannak, hogy nem tökéletes, de ez idáig nem született más olyan politikai forma, amely egy adott társadalom működőképességet képes lenne hatékonyabban biztosítani.

Beszélgéseink során azt igyekeztünk tisztázni, hogy hallgatóink

- látnak-e esélyt működőképes demokratikus politikai rendszer megteremtésére Magyarországon,
- tisztában vannak-e az ezzel kapcsolatos nehézségekkel,
- mi a véleményük a demokrácia taníthatóságáról, illetve tanulhatóságáról.

¹ A tanulmány előadás formájában elhangzott Strassbourban, a The United Students of Europe, Education & Democracy című konferenciáján, 1993. október 10-én.

² Ezt támasztja alá az úgynevezett EVSS (European Value System Study) 1990 elvégzett kutatása. Vö. Zulehner-Denz: Wie Europa lebt und glaubt. Patmos, 1993. 157. és köv. o.

³ Ezúton mondunk köszönetet a JGYTF hallgatóinak, valamint a szegedi Radnóti Gimnázium 4/M osztályának és osztályfőnökének, Kosztolányi József egyetemi tanársegédnek a kérdőívek szorgos kitöltéséért.

A téma bevezetéseként készítettünk egy gyorskérdőívet. Természetesen nem törekedhettünk sem szakszociológiai, sem egzakt politikaelméleti megközelítésre, a kérdőívet afféle vitaindítónak szántuk. Kérdéseink két fő csoportba oszthatók.

1. Milyen demokráciakép él a diákokban? Alapvetően „objektív technikának” vagy erkölcsi, politikai értékek rendszerének tekintik-e a demokratikus modellt? (6. kérdés) Milyen demokratikus értékeket preferálnak, illetve tartanak kevésbé fontosnak? (8. kérdés) Mennyire gondolták végig a deklarált politikai értékek társadalmi következményeit? (Adott esetben a politikai szabadság, a versengő logika és a tolerancia viszonyára kérdeztünk rá a 2. kérdésben.) Hogyan látják a mikroközösségek szintjén a demokrácia megvalósíthatóságát, azaz mennyire érzik, hogy „a világi”, a hétköznapiakat is átható és nem elvont, pusztán a politikai elit terrénúrára vonatkoztatható elvekről van szó? (3. kérdés)

2. A másik kérdéscsoport az állampolgári aktivitásra irányult. Arra voltunk kíváncsiak, hogy a hallgatók és a gimnazisták mennyire látják fontosnak a demokrácia működése szempontjából a cselekvő társadalmat. Hogy inkább a társadalom közönyére, politikától való elfordulására épülő paternalista demokráciát igénylik-e, esetleg a lecsendesített többség felett álló elitdemokráciát, a politikusok uralmát tartják-e reális perspektívának vagy pedig a politikai civil társadalom aktivitásának magasabb fokát feltételező participatorikus demokráciát preferálják-e? (1. kérdés) Végül a témánk szempontjából legfontosabb 4. és 5. kérdés az arra vonatkozó álláspontokat kívánta tisztázni, hogy az iskola alkalmas terep-e a demokratikus folyamatok kibontakoztatásának elősegítésére, lehet-e műhelye a demokratikus politikai szocializációnak? (Az iskola fogalmát kettős értelemben használtuk. Értettük alatta a tanárképző főiskolát, ahol jelen pillanatban hallgatóként nekik közvetíthetnek és a jövődöbéli munkahelyüket, ahol ők lesznek a potenciális közvetítők.)

Az értékelés eredményei nem többek, mint elgondolkodtatóak a módszer és az apparátus hiányosságai miatt. A 300 fős minimális minta helyett itt csak ennek egyharmada állt rendelkezésünkre. Ám nem is akartunk általános következtetéseket levonni, hanem csak a megkérdezettek nézve néhány megállapítást tenni. A feldolgozásban is a legegyszerűbb módot választottuk – a fentebb említett célkitűzés értelmében. A minta kicsinyége és a célkitűzés korlátai miatt feleslegesnek tartottuk, hogy a korosztályi csoportosításon túl egyéb szociológiai faktorokat is figyelembe vegyünk.

Először végigmegyünk az egyes kérdéseken, majd egy második menetben néhány alapösszefüggést mutatunk be.

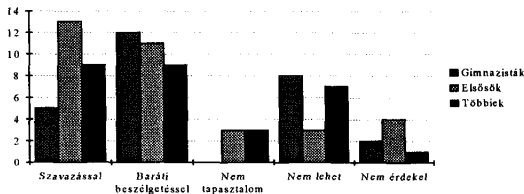
Válaszok és elemzésük

1. *A demokrácia beleszólási lehetőséget ad a polgároknak. Te beleszól-e a politikába vagy közéletbe?* (Szavazással – baráti beszélgetésekben – távolmaradással – nem is tapasztalod, hogy beleszólhatnál – tapasztalod, de nem érdekel az ilyesmi.)⁴

A diagram világosan mutatja, hogy a válaszadók legnagyobb többsége él a demokrácia adta lehetőségekkel, durván fele-fele arányban szavazással vagy beszélgetésekben. Ez az eredmény teljesen megfelel az említett Európa-tanulmány Kelet-Európa-adatainak, ahol csak a válaszadók 14,5%-a mondta, hogy sohasem beszélget politikáról, több mint a fele viszont alkalmanként.⁵

⁴ A megkérdezettek válaszait, azok megválaszát és elemzését a kérdések sorrendjében adjuk közre.

⁵ Uo. 160. o.

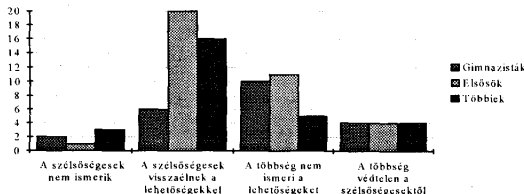

Sem a fenti adatok, sem pedig a hallgatókkal folytatott beszélgetések alapján nem állíthatjuk viszont azt, hogy a megkérdezettek a demokratikus napi politikai gyakorlatban saját maguknak a politikai elit mellett partneri szerepet szánának, hogy igényük van a részvételre, álláspontjuk politikai artikulálására. Ugyanakkor azt sem mondhatjuk, hogy közönyösen háttal fordítanak a politikai szférának. Különböző mélységben ugyan, de figyelemmel kísérik a folyamatokat, véleményt alkotnak róluk, ám ezt csak szűkebb környezetükben vitatják meg, s csak igen kevesek igénye, hogy más akarásukat, egyet nem értésüket politikai eszközökkel kifejezzék, maximum a személytelen választási aktusban való részvételt feltételezik magukról. A szemináriumok vitáiban részt vevő mintegy 120 hallgató többsége az elitelétek tételeivel rokon nézeteket fejtett ki, illetve egyféle elitdemokráciára látott reális esélyt Magyarországon.

2. *Fennáll a veszélye, hogy nagyon megnő a szélsőségesek politikai súlya. Ennek az az oka, hogy...* (A szélsőségesek nem ismerik a demokrácia játékszabályait – a szélsőségesek visszaélnék a demokrácia lehetőségeivel – a többség nem ismeri a demokrácia lehetőségeit – a demokráciában a többség védtelen a szélsőségekkel szemben.)

A demokrácia egyik próbája a tolerancia, a miénktől eltérő értékek, vélemények, stílusok létjogosultságának elvi elismerése és gyakorlati elviselése. Annak tudata, hogy a szabadságnak csak a másik ember szabadságának tiszteletben

A szélsőségesek politikai súlyáról

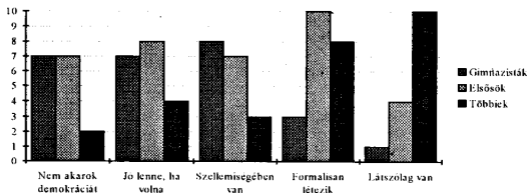
tartása szabhat határt, azaz mindent szabad, amit nem tilt a törvény. Vonatkozik ez az egymással versengő ideológiai szabad piacára is, ahol természetes módon megjelennek a szélsőségek is. A hallgatók többsége úgy érezte, hogy a szélsőségek nem „élnek”, hanem „visszaélnék” a politikai verseny szabadságával. Ez arra utal, hogy a többség úgy véli, a demokráciának korlátokat is kell jelentenie velük szemben, diszpreferálással ki kell fejezni antihumánus eszméikkel való egyet nem értésüket. Kevesen ismerték csak fel, hogy ez az eljárás a kompetitív logikát sérti, és így végső soron a demokratizmust gyengíti. Véleményünk szerint az a latens ellentmondás, amely ez esetben az értékként vállalt tolerancia és a szélsőségek ellen védelmet jelentő külső korlátok igénye között fennáll, azt jelzi, hogy csak kevesen gondolták végig következetesen a demokratikus értékek érvényesülésének társadalmi következményeit. Kevesen látták csak úgy, hogy a probléma lényege a társadalom demagógiával szembeni védtelenségében van, s hogy a megoldás nem a külső korlátokban, hanem a belső védettség kialakításában keresendő.

3. A főiskolán demokrácia van? (Látszólag – formálisan – szellemiségében – jó lenne, ha az lenne – nem akarok demokráciát, hanem mondják meg világosan, mit kell teljesítenem a diplomáért.)

Viszonylag egyszerű kérdés az általánosságban megfogalmazott demokrácia. Az elsősök még csak egy hete vannak a főiskolán, az ember arra számíthatott, hogy a felsősöknek ebbéli véleménye jellemzően el fog térni a gólyákétól.

Természetesen erős értékítéletet képviselnek a válaszok a főiskolán levő „demokratikus állapotokról”. A látszólagosság és a formalizáltság messze meghaladja a szellemiséget. Magától értetődő, hogy az elsősök még nem érthettek rá különbséget tenni a látszólagos és a valódi főiskolai demokrácia között, az viszont már megfontolandó, hogy egyharmaduk azt válaszolta, hogy számára a főiskola nem olyan „társadalmi terep”, ahol demokratikus jogaival élni kívánna, hanem feladatokat és diplomát kér, egyszerű, tiszta kétoldalú szerződés alapján.

Vélemény a főiskolai demokráciáról

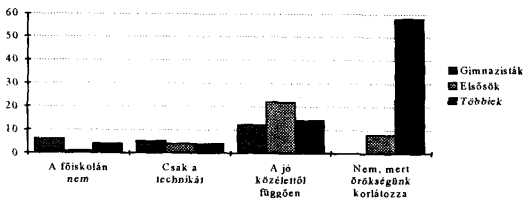
4. A demokráciát meg lehet tanulni? (Igen, de nem a főiskolán – igen, de csak a technikáját – igen, de amíg az egész közélet nem válik demokratikus szellemiségűvé, addig nincs rá igazi esély – nem lehet megtanulni, mert országunk történelmi öröksége és a mai politikai válság nem teszi lehetővé.)

Úgy véltük, hogy ezt a kérdést ilyen nyitottan is érdemes feltenni. A válaszok a demokrácia megtanulásának elméleti lehetőségét emelik ki, de kételkednek abban, hogy a megtanultak érvényesíthetők lesznek. Ebben a válaszban jelenik

meg először az a különbségtétel, amely eredményeink legérdekesebb pontja: a demokratikus intézményekbe vetett bizalmatlanság versus a demokratikus szellemiség felértékelése. De lássuk a grafikont:

Az derül ki tehát, hogy a demokrácia megtanulásának esélyét a válaszadók minimálisnak tartják. A hallgatók nem bíznak abban a berendezkedésben, amelyben élnek, amelybe majd kerülni fognak. Emellett a negatív félhang mellett azonban rendkívül pozitív számunkra, hogy a „demokratikus szellemiség” mint a demokratikus viszonyok feltétele ugyanebben az itemben erősen reprezentált.

Tanulható-e a demokrácia?

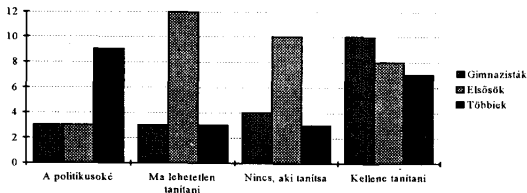

A válaszolók többségének tehát az a véleménye, hogy a demokratikus magatartásmódokat politikusainknak kellene közvetítenünk, illetve, hogy ideológiai lövészárkoktól szabadt, konfliktuskereső közéletünk alapvetően hibás mintát sugall a demokráciát tanuló társadalomnak, veszélyeztetve ezzel az egész vállalkozás sikerét. Kevesebben látják viszont a kapcsolatot az ország történelmi múltjában gyökerező politikai kultúrával. Azt, hogy a mai magyar elitstratégiák minőségét nemcsak, sőt nem elsősorban politikusaink szaktudása, kvalitásai határozzák meg, hanem az a politikai tradíció, elvek, értékek, attitűdök, magatartásmódok összessége, amelynek örökösei vagyunk mindnyájan. Egy olyan ország politikai öröksége a miénk, amelyben, ha létezett is magát demokráciának valló politikai rendszer, az vagy felemás, torz módon funkcionált, vagy semmi köze sem volt a demokratikus értékekhez. Ahol az állam kezét sokszor nem kötötte a jog, ahol az állampolgári jogegyenlőségre hivatkozva nem lehetett a társadalmat tiltakozásra bírni a zsidótörvények ellen, ahol a „kidagadó nyakerek és felhevült arcok” politikájának mindig volt potenciális bázisa, s ahol épp ezért a magyar ember alapállása, miszerint a „politika úri huncutság”, teljesen logikusan következett az elitek politikai versenyének minőségéből. Ez a társadalom szükségképpen csak felemás politikai szocializációs mintákat tudott közvetíteni, amelyeknek hiányosságai aztán újra csak leronthatják a demokratikus formák működésének hatékonyságát. Ez a mai magyar társadalomban részben a közélettel szembeni bizalmatlanságban nyilvánul meg. A hallgatókkal folytatott beszélgetéseink során éppen arra voltunk kíváncsiak, hogy szerintük ki lehet-e lépni ebből a bűvös körből, meg lehet-e akadályozni, hogy a „múlt újratermelje önmagát”, és hogy mi, gyakorló és jövőbeli tanárok tehetünk-e ezért valamit.

5. *A tanárok kötelessége demáciát tanítani? (Nem, ez a politikusok dolga – igen, de a mai körülmények között ez lehetetlen – igen, de nincs, aki tanítsa – igen, mert a demáciát tanítani kell.)*

Az előző kérdéssel szorosan összefügg, hogy mi a tanárok kötelessége a demácia „tanításában”. Itt nem kötöttük ki, hogy kérdésünkkel a mostani főiskolai tanárookra gondoltunk-e vagy a mostani hallgatókból leendő tanárookra. Ez a differenciálatlanság szándékos volt részünkről.

Kinek a kötelessége a demáciát tanítani?

Ezekből a válaszokból elsősorban az elsősök és a többiek véleménye közötti karakteres különbség a szembeéltő. Az elsősök szinte kivétel nélkül azt kívánják, hogy a demáciát a tanárok tanítsák, szinte senki sem bízta ezt a politikusokra. A felsőbb éveseknek a fele viszont már ezt teszi. Az elsősök elsősorban a „körülményeket”, a politikai környezetet és a személyhiányt tartják nehézségnek.

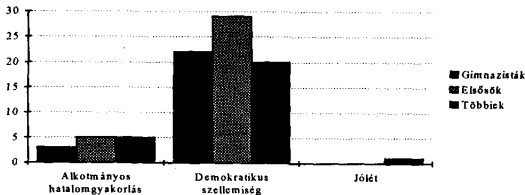
6. *A demácia lényege. (Alkotmányon alapuló hatalomgyakorlási technika – demokratikus szellemiség és magatartás – anyagi biztonság.)*

Erre a kérdésre csak három, sematikus válaszlehetőséget adtunk meg, gondolván, hogy ezek egyértelműen kifejezik a demáciáról való fogalmak irányát. Az eredmények a vártak megfelelően alakultak, s aláhúzták előbbi kérdéseink alkalmával felállított feltételezésünket.

A táblázatból kitűnik, hogy a demokratikus szellemiség jelenti a válaszolók döntő többsége számára a demácia lényegét. Ez a szemlélet megfelel a korosztálynak (18–22 évesek). Valószínűnek tartjuk, hogy idősebbek megkérdése esetén a szórás kisebb lett volna, vagyis sokan tartották volna a demáciát „technikának”. (A válaszok megoszlását lásd a következő oldalon.)

7. *Hasznos lenne nekem, ha tisztában lennék a demáciával. (Törvényes keretek között tiszta választás – a sajtó mindent megírhat – hatékonyan működő parlament – az ember szabadon élhessen – a pártok valósítsák meg, amit a választások előtt ígértek – a politikai erők ésszerű kompromisszuma – a többség akaratának érvényesülése.)*

A hetedik kérdéssel arra kerestük a választ, hogy a hallgatók mennyire tartják fontosnak, illetve hasznosnak, ha megismerkednek a demáciával. Mint-hogy országunkban a demácia szó mintegy a társadalmi közeg összefoglaló szavaként szerepel a közéletben, ezért úgy véltük, hogy a vele való megismerkedés azt a hajlandóságot is kifejezi, mennyire akarnak a hallgatók megismerkedni azzal

a közeggel, amelyben élnek. Mennyire tartják fontosnak, hogy tisztában legyenek az életük kialakításához szükséges játékszabályokkal. Úgy véljük, hogy az ismeretek növekedésének az igénye arányosan növeli az egyén autonómiára való képességét. Talán nem túlzás azt mondani, hogy a hallgatók döntő többsége implicit módon nagy autonómiaigényét is kifejezte válaszával.

Kerestük a választ arra, hogy a megadott lehetőségeket milyen sorrendben tartják fontosnak a hallgatók. A válaszalternatívákat úgy állítottuk össze, hogy viszonylag világosan elkülönüljenek egymástól a „moralitást”, illetve a „technikát” előtérbe helyező válaszok.

A válaszok szerint a gimnazisták számára legfontosabb a civil szféra szabadsága, hogy az ember szabadon élhessen, és a többségi elv érvényesülése. Legkevesbé fontos számukra, hogy a sajtó mindent megírasson, és hogy a pártok megvalósítsák választási ígéreteiket. Közepesen fontos számukra a törvényes keretek közötti tiszta választás, a hatékonyan működő parlament és a politikai erők ésszerű kompromisszuma.

Az elsősök esetében csak kicsit módosult a fontossági sorrend. A szabadság és a többség akaratanak érvényesülése megmaradt vezető helyen. A legkevesbé fontosak közé került a sajtószabadság mellett a pártok ésszerű kompromisszuma. Így közepesen fontos lett számukra, hogy a pártok megvalósítsák választási ígéreteiket.

A felsősök számára a kép a következőképpen alakult. A legfontosabb szabadság mellé a hatékonyan működő parlament társult. Viszonylag sokan (9 fő) voltak, akik a „szabad életet” közepesen fontosnak értékelték. Egyébként közepesen fontos még a törvényes keretek közötti tiszta választás, és hogy a pártok valósítsák meg választási ígéreteiket. A felsősök számára is legkevesbé a sajtószabadság fontos, valamint a többiekétől jelentősen eltérően a többség akaratanak érvényesülése.

A három csoport válaszait egybevetve azt mondhatjuk, hogy a megkérdezettek évei számának növekedésével növekszik a demokrácia intézményeinek felértékelődése és csökken a demokrácia „moralitásának” fontossága. Tekintettel arra, hogy a felsősök csoportja többségében a főiskola politológiai szemináriumait látogatókból került ki, azt is leszűrhetjük, hogy a politikai műveltség növekedésével számunkra arányosan növekszik a demokratikus intézmények fontossága.

Kis létszámú mintánk és a kiértékelés szűk határok közötti érvényessége ellenére is úgy véljük, hogy a válaszok munkahipotézisunktól viszonylag jelentősen eltérő árnyaltsága indokoltá tennék a nagyobb mintán és pontosabb apparátussal való megkérdezést.

Néhány következtetés

A demokrácia – *Bibó István* szavaival élve – „objektív technika”, mely azt a célt szolgálja, hogy a társadalom és a politikai hatalom között a lehető legtökéletesebb kommunikáció alakulhasson ki. Minél bonyolultabb ez a szerkezet, annál több csatornán áramlik az információ, s annál több esély van a politikai rendszer hatékonyabb működésére, arra, hogy a környezet felől érkező kihívásokra önfelkészítő válasz születessen. Játékszabályai, intézményei általánosan elfogadott emberi politikai értékeket segítenek a megvalósuláshoz. Így például a hatalommegosztás alkotmányjogi konstrukciója nem öncél, hanem az állammal szemben védekező civil társadalomnak azt az igényét fejezi ki, hogy hatalom ellenőrizetlenül ne legyen gyakorolható. Hátterében annak a szociológiai ténynek a felismerése áll, hogy a hatalom – természetéből eredően – még több hatalomra tör, s ebben megakadályozni csak másik hatalom képes. De számtalan példa hozható arra is, hogy a szabadságot, egyenlőséget (és nem az egyenlőséget!) mint elsődleges politikai értékeket hogyan fejezik ki és védik a demokrácia formai megoldásai, miként ügyelnek e két oldal régen felismert kényes egyensúlyának megővésére, és még sorolhatnánk. Ugyanakkor ez is csak egy a hatalomgyakorlási formák sorában, e világi intézmény: emberek működtetik, hibákkal, buktatókkal valósul meg.

A diktatórikus szocializmus perspektívájából az ember hajlamos mitizálására, mindenhatóságának abszolutizálására, ami ugyan érthető, de káros illúziókat szült, és sajnos szül még napjainkban is, mint ahogy ezt a diákokkal folytatott beszélgetéseink során tapasztaltuk. A mítosz ütköztetése a valósággal, pláne ha ez a politikai gyakorlat sok szempontból még egy tanulási folyamat kezdeténél tart, mindig kiábrándító, a társadalom csalódottságához, politikától való elfordulásához vezethet.

E nagy jelentőségű politikai szerzemények mellett, illetve ellenére az ország lakossága sok tekintetben elégedetlen. Habár Magyarországon az elmúlt rendszer visszafirása nem annyira jellemző, mint például a FÁK államaiban vagy Romániában, a politikai élettel és a rendszerváltással szembeni elégedetlenség általános. A polgárok nagy részét csalódottság jellemzi, amelynek egyik fontos eleme a demokrácia tartalmával és működésével kapcsolatos tudatlanság és gyakorlatlanság. A szakértők nagy része egyetért abban, hogy azok a folyamatok, amelyek hazánkban néhány év alatt zajlanak, más európai országokban egy évszázadot is igénybe vettek. Ez azt jelenti, hogy a demokrácia lényegét, működését és játékszabályait Magyarországon (is) a polgárnak rettenetes tempóban kell megtanulnia és alkalmaznia. Ilyen értelemben elsőrangú kérdés, hogy tanulható-e a demokrácia, ki tanítsa és hogyan.

Vélekedésünk szerint – amit a fentebb bemutatott vizsgálat is igazolni látszik – a demokráciának nagy értéket tulajdonítanak a hallgatók és az érrettségizők. A vizsgálat eredményeiből arra következtethetünk, hogy az igény a demokrácia tanulására a hallgatók között viszonylag nagy. Ugyanakkor nagy bennük az aggodalom is, hogy a tanulási folyamatot részben vagy egészében az uralkodó rendszer működési zavarai gyengítik, akár lehetetlenné is teszik.

A tanulási igény elsősorban a demokratikus szellemiségre, magatartásra, etikára vonatkozik. A válaszoló fiatal kora is magyarázat lehet arra, hogy számukra elsősorban a moralitás-demokrácia jelent nagy értéket. Ennek a moralitásnak az elsajátítása rendkívül fontos.

Lehet-e moralitást tanulni és tanítani? Válaszunk: „igen, de...”. Lehet, de elsősorban példával. Amilyen mértékben egy tanár a diákjaival szemben a demokrácia erkölcsének megfelelően viselkedik, olyan mértékben ad lehetőséget hallgatóinak arra, hogy azok ezt a magatartásmódot elsajátítsák, saját mikroközösségi

viszonyaiban megvalósítsák. A demokrácia struktúrájának megtanítása azonban egy más oldalról elengedhetetlen. Amilyen mértékben kiismeri magát az egyén a politikai viszonyok között, olyan mértékben lesz képes érdekeit megfelelően képviselni, a külvezérlésből az önvezérlés irányába haladni.⁶

Ennek a „külső” demokráciának megtanítása a magyar iskolarendszerben az általános iskolától a felső iskoláig nélkülözhetetlen tantárgyi struktúraváltoztatásokat igényel. Nemcsak arról van szó, hogy feltétlenül szükséges egy kifejezetten a társadalmi-politikai tájékozódást megalapozó tantárgy bevezetése, hanem arról is, hogy más tantárgyakban hogyan lehet a demokrácia szerkezeti alapelemeit az egyes tárgyak integráns részeként megtanítani. Ezt a kérdéskört természetesen az adott pártpolitikai arányoktól függetlenül, kifejezetten a demokratikus intézményrendszer viszonylag általánosan elfogadott mechanizmusaira koncentrálna, pedagógiai és didaktikai szempontokat előtérbe helyezve lehet szakmai berkekben annyira tisztázni, hogy megindulhassanak a kísérleti tantárgyak „alulról”, s később az illetékes minisztérium is elérkezettnek láthassa az időt arra, hogy az ilyen „demokráciaismereti” tárgyat megalkossa.

A szabadságért folyó küzdelemben a figyelem a tekintély régi formái és kényszerei elleni harcra irányult, és természetesnek tűnt, hogy ezek lebontásával, a demokratikus formák megalkotásával, működő demokráciát teremthetünk. Mára már nyilvánvalóvá vált, hogy a jogállamiság kodifikálása, a politikai verseny feltételeinek megteremtése vagy éppen önmagában a pluralizmus léte kevés a rendszer működéséhez. A demokráciát emberek működtetik, értékeit a társadalom tagjai segítik megvalósuláshoz. Tevékenységük sikerét nagymértékben meghatározza a politikai kultúrájuk minősége. „Más szóval csak az nyugöz le bennünket, hogy fokozatosan megszabadultunk az egyéneken kívüli erőktől, és nem vesszük észre a belső kényszereket és félelmeket, amelyek könnyen megrendíthetik a szabadság tradicionális ellenségein aratott győzelmet.”⁷ Valószínűleg sok olyan tagja volt a magyar társadalomnak, aki képes volt az autoriter rendszer logikája alól saját személyiségét kivonva önálló értékítéletre, autonóm cselekvésre, ez azonban nem mondható el a társadalom széles tömegeiről. Az autoriter politikai szocializáció többek között az emberek többségének szabadságra való képtelenségét jelentette és jelenti ma is. Abban a társadalomban, ahol a szabadság formáinak fenntartását nap mint nap nem erősítik meg a társadalom igényei, ahol a szabadságra való képtelenség az egyénre kínzó teherként nehezedik, mind a hatalom, mind a társadalom részéről előbb-utóbb beindulnak az állampolgár államtól való szabadságát biztosító formák aláaknázásának stratégiái. A szabadságra képtelen individuum az autoriter magatartásba menekül, vagy kényszeres konformitási vágyat érezve újrateremti maga fölött az erős vagy éppen paternalista államot, feltétlen lojalitást biztosítva; a hatalom pedig, természetéből eredően, még több hatalomra törekedve azonnal dekódolja a társadalom tudat alatti üzenetét, kiterjesztve terrénumát egy csíráiban meghalni készülő civil társadalom felett.

A szabadság, amelyre a válaszadók legnagyobb többsége igényt tart, s amely Európában a csúcserőterek közé tartozik, két oldalról korlátozható: külső kényszerekkel és belső inkompetenciával. A külső kényszerek nagy többsége a rendszerváltással megszűnt hazánkban, ellenben a belső kompetencia növelése a tanulás jelentőségét megkérdőjelezhetlenné teszi. Más megközelítésben (Szondi) az én-erős személyek képesek a szabadságra, az önkormányzásra. Az én-gyenge személyeknek pedig külső támaszokra van szükségük, elsősorban tekintélyre. Az

⁶ Ennek esélyeiről az EVSS ad néhány támpontot.

⁷ Erich Fromm: Menekülés a szabadság elől. Bp., 1993. 93–94. o.

én erejét növeli (*Freud* és mások szerint) a múlttal való kiegyensúlyozott viszony. Amilyen mértékben tisztában van az egyén és a közösség (akár egy egész nemzet) a saját múltjával, olyan mértékben lesz képes jelen sorsát saját kezébe venni.

Reméljük, kis vizsgálatunk eredményei ötleteket és biztatást adnak kollégáinknak arra, hogy a maguk helyén reflektáljanak iskolájuk társadalmára és saját, demokráciát tanító lehetőségeikre.

Nemzetközi oktatási rendezvények Egerben

október 9–12.

A NEMZETKÖZI TANESZKŐZ TANÁCS (ICEM) ÉVES KÖZGYŰLÉSE
31 tagország nemzeti képviselőjének tanácskozása

október 13–15.

**„ÚJ KIHÍVÁSOK A TANESZKÖZÖK FEJLESZTÉSÉBEN,
FORGALMAZÁSÁBAN ÉS ALKALMAZÁSÁBAN” KONFERENCIA**
Az ICEM Közgyűléshez szorosan kapcsolódva 22 ország, 200 résztvevő,
60-nál több előadás

október 13–15.

**AGRIA MÉDIA '94 INFORMÁCIÓTECHNIKAI ÉS
OKTATÁSTECHNOLÓGIAI KIÁLLÍTÁS**
Szoftverek, hardverek, szolgáltatások seregszemléje félszáz cég és
intézmény részvételével

október 14.

HUNDIDAC FÓRUM
A Magyar Taneszközügyártók, Forgalmazók és Felhasználók szakmai
összejövetele

Az eseménysorozatot a Művelődési és Közoktatási Minisztérium, valamint a HUNDIDAC, a Magyar Taneszközügyártók, Forgalmazók és Felhasználók Szövetsége támogatásával az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola az Országos Közoktatási Intézettel közösen rendezi.

További információk kérhetők: dr. Tompa Klára (118-6143), Nádasi András (266-7152), dr. Hauser Zoltán és dr. Kis-Tóth Lajos (36/410-466), Árkos Iván (138-2935).